

5-Lütfi Kırdar'ın siyasi hayatı (1935-1960)

Deniz GÜNER¹

APA: Asılsoy, A. (2020). Lütfi Kırdar'ın siyasi hayatı (1935-1960). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 63-79. DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.5.

Öz

Irak'ın kuzeyinde, Kerkük'te Bayat Türkmenlerinden Kırdaradeler olarak bilinen aileye mensup olan Lütfi Kırdar, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı olarak ün yapmış bir politikacıdır. Aslen göz doktoru olan Kırdar, milletvekili ve Sağlık Bakanı olarak da görev yapmıştır. Henüz Tıp Fakültesi öğrencisiyken Balkan Savaşlarına gönüllü tabip teğmen olarak katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda da yer almıştır. Ankara'nın başkent olmasından sonra bir süre ikinci planda kalan İstanbul, Lütfi Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı döneminde yeniden imar sürecine alınmıştır. Bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen bu çalışmalar maliyeti nedeniyle tartışma yaratmış Kırdar hakkında olumlu olduğu kadar olumsuz bir kamuoyu da oluşturmuştur. Denilebilir ki İstanbul'un yeniden imarı için ciddi mesai harcayan Kırdar'ın çalışmaları bugün halen tartışılmaktadır. 27 Mayıs 1960 öncesi Türk Sovyet yakınlaşmasında Türk heyetinin başkanlığını yapmış olan Kırdar, darbe sonrasında Yassıada'da Sağlık Bakanı sıfatıyla yargılanırken, duruşma salonunda geçirdiği kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmiştir. Bu çalışma Türk siyasi tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Lütfi Kırdar'ın kısa bir biyografisi olmasının yanı sıra, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti içerisindeki çalışmalarına özellikle dönemin gazetelerinde verilen haberler ışığında yer vermeyi amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Lütfi Kırdar, İstanbul, Taksim Meydanı, Gezi Parkı, Henri Prost

Political life of Lütfi Kırdar (1935-1960)

Abstract

Lutfi Kırdar whose family, Kırdaradeler is of Bayat Turkmens in Northern Iraq, Kerkuk, is a politician with a reputation as the governor and mayor of Istanbul. Originally an ophthalmologist, Kırdar also served as a deputy and Minister of Health . While still a student at the Faculty of Medicine, he enlisted in the army as a volunteer physician lieutenant for Balkan Wars and had an active duty in World War I. Staying in the background for a while after Ankara became the capital city, Istanbul was redeveloped during the governorship and mayorship of Lütfi Kırdar. These studies, some of which coincided with the Second World War, created controversy due to their cost, and resulted in both positive and negative public opinion about Kırdar. It can be said that the works of Kırdar, who spent a serious effort for the redevelopment of Istanbul, are still discussed today. Kırdar, who served as the chairman of the Turkish delegation in the Turkish-Soviet rapprochement before May 27, 1960, died as a result of a heart attack in the courtroom while being tried as the Minister of Health in Yassıada after the coup. In addition to being a short biography of Lütfi Kırdar, who has an important place in Turkish political history, this study aimed to include his works within the Republican People's

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (Kırklareli, Türkiye), gunerdeniz1@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1496-0913 [Makale kayıt tarihi: 02.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.5]

Party and the Democrat Party, especially in the light of the news published in the newspapers of the period.

Keywords: Lütfi Kırdar, İstanbul, Taksim Square, Gezi Park, Henri Prost

Giriş

Lütfi Kırdar, Cumhuriyet'in ilanından sonra uzun yıllar devlet hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Tıp doktorluğu ile başladığı kariyeri, Sağlık Bakanlığı ile sona ermiştir. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde de hizmetlerde bulunmuş, Nazilli ve Aydın cephelerindeki çalışmalarından dolayı İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır (BCA, 030.11.1.00/156.29.15). Kırdar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş, tek parti ve çok partili siyasi hayata geçiş süreçlerinin önemli bir simasıdır. Kırdar'ın kariyerinin ilgi çekici olmasının ilk nedeni, İstanbul gibi önemli bir şehrin valiliğini yapmış olmasıdır. Zira Kırdar'ın valiliği sırasında İstanbul'un, günümüze kadar sürecektir tartışmalara neden olan "yeniden imarı" gerçekleşmiştir. Bu yüzden bu çalışmada Kırdar'ın siyasi kimliği dışında İstanbul'un imarındaki rolü ve çalışmaları da dönemin gazetelerine yansdığı şekliyle incelenecektir.

İstanbul'un imarı ile ilgili olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yapmış olduğu yayınlar mevcut olmakla birlikte bu yayınlar, genel olarak teknik detaylar içeren ve yapılan işlerden övgü ile bahseden kaynaklardır. İmarın meydana getirdiği tartışmaları ancak dönemin gazete haberlerinden anlayabiliyoruz. Bu nedenle bu yazıda İstanbul'un yeniden inşasına getirilen eleştirileri ve Lütfi Kırdar'ın bu süreci nasıl yönetmiş olduğu sorusuna cevap vereceğiz.

Kırdar'ın siyasi kariyerinin bir diğer önemli dönemi de Sağlık Bakanlığı yıllarıdır. 1957-1960 yılları arasında yaklaşık 2,5 yıl Sağlık Bakanlığı yapan Lütfi Kırdar'ın bu alandaki çalışmalarına dair yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.

Lütfi Kırdar'ın basın ile olan ilişkisi ve Türkiye'de neredeyse basın toplantısı geleneğini başlatan kişi olması onun bir diğer dikkat çekici yönüdür. Milli Mücadele yıllarında başladığı hizmetleri Yassıada'daki duruşma salonunda geçirdiği kalp krizi ile son bulan Lütfi Kırdar'ın izleri bugün halen İstanbul'da pek çok önemli yerde bulunmaktadır.

İstanbul'un harap haldeki birçok semti, Kırdar'ın valiliği sırasında elden geçirilip bambaşka bir görünüm almıştır. Taksim, Beşiktaş, Beyazıt, Aksaray, Dolmabahçe, Eminönü, Ayasofya, Sultanahmet, Şişli, Harbiye gibi birçok meydan ile Açık hava Tiyatrosu, Dolmabahçe Stadyumu, Beşiktaş'taki Barbaros Anıtı, Cerrahpaşa ve Haseki Hastanelerinin yeni binaları, Süleymaniye Doğumevi, Yıldız Parkı ve Emirgan Korusu'nun halka açılarak içinde bulunan köşkların restore edilmesi, Kırdar döneminde olmuştur. 1938'de mevcut beş Belediye dispanserinin sayısını 20'ye çıkartmıştır (Vatan, 12 Ekim 1941). Adeta çöplük vaziyetinde olan Mısır Çarşısı tadil edilmiş ve kullanıma açılmıştır (Anonim, 1944: 21-22). Ayrıca Florya'nın turistik bir belde olması için gerekli yatırım da bu zamanda yapılmıştır. Zincirlikuyu Mezarlığı ve İETT onun zamanında kurulmuş, Atatürk Bulvarı, Edirnekapı Bulvarı gibi birçok önemli bulvar ve ana caddeler yine bu dönemde yapılmıştır. Açık Hava Tiyatrosu'nu İstanbul halkının hizmetine sunan Lütfi Kırdar, modern şehir insanının tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalitede konut yapımına da önem vermiştir. Şişli'de olan Atatürk İnkılâp Müzesi, Aşyan'da bulunan Tevfik Fikret Edebiyat-ı Cedide Müzesi ile Fatih'te olan İstanbul Belediye Müzesi de bu zamanda İstanbul halkının kültürel hizmetine sunulmuştur. Ayrıca İstanbul merkezde 16 ilkokul,

kırsalda 168 köy okulu ve 93 öğretmen evi yapılmıştır. Ayrıca ciddi manada su sıkıntısı olan şehrin kişi başına düşen su miktarını 48 litreden 84 litreye yükseltmiş, Anadolu yakasında olan su tesislerini genişletmiş, Elmalı Bendi'ne verilen 7300 metreküp su miktarının 11300 metreküpe çıkarmıştır (Cumhuriyet, 05 Kasım 1948). Temizlik işleri ödeneğini ise, dört yüz altmış bin liradan ikibuçuk milyon liraya yükseltmiştir (Anonim, 1947: 6-25; Anonim, 1949: 67-77).

Doğumundan milletvekilliğine Lütfi Kırdar (1888-1935)

Irak'ın kuzeyinde, Kerkük'te Bayat Türkmenlerine mensup Kırdaradeler olarak bilinen, vakıfları, camileri ve serveti bulunan bir ailenin oğlu olarak 15 Mart 1888 senesinde Kerkük'te doğmuştur. Kırdar'ın babası Abdüssamed, büyük babaları ise Hacı Mustafa ve Habip Efendilerdir. Aile mensupları Vilâyet ve Belediye üyeliklerinde bulunmuşlardır. Belirtmek gerekir ki Osmanlı Meclisi Mebusanına Musul Vilâyetinden gelenler, hep Kırdaradelerden seçilirdi (Toker, 1958: 14-22; Ziyaoğlu, 1971: 333).

Kırdarade Lütfi'nin İstanbul'a ilk gelişi, birinci Meşrutiyetin ilân edildiği 1908 senesidir. O zamanki adı "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane" olan Tıp Fakültesi'ne girmiş ve son sınıfta iken gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmıştır. Savaş sonrası öğrenimini tamamlayıp mezun olarak memleketine dönen Kırdar, Necef Belediye Tabibi olarak göreve başlamasının ardından Musul Vilâyeti Seyyar Tabipliğine atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilânı ile bütün sivil doktorlar gibi askere alınan Kırdar, Suriye'de Cemal Paşa'nın emrindeki birliklerde görev yapmıştır. Suriye, Lübnan ve Filistin'deki muhtelif askeri hastanelerin başhekimliğini yapmanın yanı sıra Cemal Paşa'nın Lübnan'da Ermeni çocukları için açtığı Darüleytam Müdürlüğünü de yürütmüştür. Savaşın sonuna doğru bir süre Musul Vilâyeti Sıhhiye Müdürü olmuş, 1918'de İstanbul'a çağırılarak "Aşiret ve Muhacirin Sağlık İşleri Müdürlüğü" görevine başlamıştır (Toker, 1958: 14-22; Ziyaoğlu, 1971: 333; Bardakçı, 2013). Kırdar, Almanca ve biraz da Fransızca bilmektedir (TNA, FO: 371.15376.240569).

Lütfi Kırdar, sinirli ve sert bir mizaca sahipti. Sinirlendiği zamanlar muhatabını dinlerken başını sağa sola çevirmeğe başlardı. İnce uzun parmaklarını masasındaki sumenin üzerinde dolaştırması ise hiddetinin arttığına işaretledi. Bu esnada yanından ayrılmak en isabetli hareket sayılırdı. Fakat kalbi yumuşaktı. Biraz derebeyliği huyunu okşamak suretiyle sert kararlarını sonradan önlemek mümkündü (Ziyaoğlu, 1971: 363). Basın ile arası genellikle çok iyiydi. İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı sırasında gazete ve radyo aracılığıyla aylık gelişmeleri halk ile paylaşırdı (Daver, 1944: 5). Kendi icraatları basına açık olduğu gibi basındaki gelişmeleri de yakından takip eder yanlış bulduğu haberlerden davacı olurdu. Örneğin Hüradam gazetesi sahibi Sinan Onur ("Dr. Lütfi Kır," 1950), Necip Fazıl Kısakürek, Halil Nusret, Nafiz Tekirkaya aleyhine neşren hakareten dolayı dava açmıştı ("Necip Faz," 1952).

Kırdar'ın Mustafa Kemal Paşa ile tanışması da 1918 yılındadır. Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçen Atatürk'ün Erzurum'daki muhacirlere yardım yapılmasını istemesi üzerine Kırdar, Erzurum'a giden Kızılay Heyetine başkanlık etmiştir. İnsan ilişkileri oldukça kuvvetli olan Kırdar, Mustafa Kemal Paşa ile tanıştıktan sonra Milli Mücadeleye destek vererek Batı'da Aydın, Nazilli ve Denizli çevresinde Kızılay sıhhi imdat ekibinin reisi olarak İstiklal Savaşı'nın devamı süresince Anadolu'da çalışmıştır (Ziyaoğlu, 1971: 363).

Ankara'da ilk Hükümet kurulduktan sonra Kızılay'ın müdürü Adnan Adıvar, kurumun merkezini İstanbul'dan Ankara'ya taşımıştır. Kırdar'ın Türkiye çapında bir adam olmasını temin eden İsmet İnönü ile tanışması da bu sayede gittiği Ankara'da olmuştur. Kırdar, Nazilli'den Ankara'ya geldiğinde

Adnan Adıvar'ın evine davet edildiğini ve orada Halide Edip Hanım'ın da hazır bulunduğu bir toplantıda İsmet İnönü'ye takdim edildiğini unutmamıştır (Toker, 1958: 14).

Savaşın bitmesinden sonra Viyana ve Münih'e giden Kırdar, bu şehirlerdeki Tıp Fakülteleri kliniklerinde ihtisasını yapmış ve göz hastalıkları mütehasısı olmuştur (Ziyaoğlu, 1971: 334). Aynı süreçte İstanbul'da bulunan Kerküklü akrabalarından, Kırdarzadelerden Hayriye Hanım'la evlenmiştir. Avrupa dönüşü bir süre İzmir Sıhhiye Müdürlüğü ve Belediye Baştabipliği göz hastalıkları mütehasıslığına getirilmiş (Toker, 1958: 14), 1933 yılına kadar bu görevi sürdürmüş ve aynı yıl kendi isteği üzerine İzmir Memleket Hastanesi Göz Hastalıkları Hekimliğine atanmıştır (Ziyaoğlu, 1971: 334). Bir süre sonra Sağlık Müdürlüğü görevini de üstlenen Kırdar, gerek hastanede ve gerekse Sağlık müdürlüğünde halka karşı gösterdiği ilgi ve sağladığı kolaylıklardan dolayı İzmir çevresinde büyük bir sevgi kazanarak unutulmaz hatıralar bırakmıştır ("Lütfi Kır," 1938).

Kırdar'ın siyasete girişi

Kırdarzade Lütfi'nin hayali göz hastalıkları uzmanı olarak iyi bir isim yapmak olsa da 1934 senesi onun için bir dönüm noktası olmuştur. Kırdar, yakın dostu Dr. Refik Saydam'ın da desteği ile 1935 seçimlerinde Kütahya Milletvekili olarak TBMM'ye girmiş ve siyasi kariyerine başlamıştır (Toker, 1958: 16). Lütfi Kırdar'ın Kütahya'dan milletvekili olmasının enteresan bir hikâyesi vardı: Atatürk, İstiklâl Savaşı senelerinden tanıdığı Kırdar'a "*Kerkük elimizde kalsa idi seni Kerkük'ten milletvekili yapmak isterdim ama olmadı, Meclis'e şimdi ismi yine 'K' ile başlayan bir şehirden, Kütahya'dan gireceksin*" demişti (Bardakçı, 2013).

1936 senesinde Kırdar, Manisa valiliğine getirilmişti. İki yıl gibi kısa bir zaman içerisinde Manisa'nın yeniden imarında gösterdiği başarı onun idare hayatında kazandığı şöhretin ilk basamaklarını oluşturmuştur ("Yeni Val," 1936; Ziyaoğlu, 1971: 334). Zira bu şöhret onu daha büyük bir şehre, İstanbul'a taşımıştır.

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olunca İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ'ın değiştirilmesi zarureti ortaya çıkmıştı. Hakkında çıkan yolsuzluk iddiaları ve imar işlerinin oldukça yavaş ilerlemesi nedeniyle İstanbul Valiliği için mevcut üç aday arasından İnönü, Dr. Refik Saydam'ın (İçişleri Bakanı) tavsiyesiyle Kırdar'ı seçmişti (Ziyaoğlu, 1971: 334). Hiç şüphesiz bu duruma Manisa'daki başarısı önemli bir etken olsa da bu seçim, Kırdar'ın üzerine "İnönü'nün adamı" etiketini de yapıştırmıştı.

İstanbul'da Vali ve Belediye Başkanlığı görevine başlayan Kırdar (BCA, 030.18.01.02/85.99.16), döneminin bütün valileri gibi aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İl Başkanlığı da yapmıştı. Özel hayatında sakin bir insan olan Kırdar, okumayı oldukça severdi (Toker, 1958: 16).

İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı (1938-1949)

Kırdar, İstanbul'un idaresine geldiğinde kendisini çok da güzel olmayan manzaralarla karşı karşıya bulmuştu. Sokaklar bozuk ve dar, çoğu semt basık ve sıkışık, şehir bakımsız, çöp işleri ihmal edilmiş, çarşı-pazar ve dükkanların çoğu hijyen kurallarına uymaktan çok uzaktı. Şehrin aydınlatması çoğunlukla petrolle yapılıyordu. Taksim Anıtı, tabiat parkları ve tarihî pek çok anıt kaçak yapılar arasında boğulmuştu. Estetik, elektrik ve hijyen sorunlarına ek olarak kentin su problemi de ciddi boyuttaydı. Pek çok yerde sakalar ve kuyular kullanılıyordu. İstanbul'daki bu iç açıcı olmayan manzaralar karşısında ilk emirlerini Taksim Meydanı'nın yeniden tanzimi, meydandaki umumi tuvaletlerin derhal kaldırılması, Eminönü'ndeki düzenlemelerin hızlandırılması ve şehrin genelindeki

temizlik faaliyetlerinin kontrol altına alınması doğrultusunda vermişti ("Valinin Dün," 1938). Kırdar, umumi tuvaletler konusundaki hassasiyetini Şişli'deki karakol binasını gezerken de göstermiş ve binanın yanındaki tuvaletlerin kaldırılmasını istemişti ("Taksim Mey," 1938).

Verdiği direktiflerin yerine getirilip getirilmediğini bizzat yerine giderek kontrol eden Kırdar'ın bir sonraki durağı İstanbul'daki, müzeler olmuştı. Özellikle Beyazıt'taki İnkılâp Müzesi'ne giderek burayı gezmiş ve binanın önünde bulunan bazı dükkânların kaldırılarak müzenin tamamen ortaya çıkartılmasını istemişti ("Lütfi Kır," 1938). Lütfi Kırdar İstanbul'daki görevine başlar başlamaz gerçekleştireceği imar etkinliklerinin mesajını verirken ("Turgutlu'da Yen," 1938) bu çalışmaların kendisinden 70 yıl sonra bile gündeme geleceğini bilemezdi.

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olması ve sırf bu yüzden Cumhuriyet idarecileri tarafından ihmal edildiği söylentileri (Altınışık, 2015: 470) Lütfi Kırdar'ın Belediye Başkanlığı döneminde sona erecek ancak bu defa da başka tartışmalar gündeme gelecekti. Çünkü Kırdar, uzun dönemdir Türk basını tarafından tepki alan Henri Prost ile birlikte çalışacaktı.

Lütfi Kırdar, göreve geldiği ilk hafta şehircilik uzmanı olan Profesör Henri Prost ile mülakatlara başlamış, şehir plânı ve maketler üzerinde ondan izahat almış ve Eminönü'ndeki istimlâk çalışmaları ile ilgili detaylı bilgi edinmişti ("Lütfi Kır," 1938). İstanbul'da yapmış olduğu teftişler basında geniş yer bulan Kırdar, Taksim ile ilgili olarak Prost'un yapacağı kapsamlı planı beklemeden, onun önereceği şekilde ön çalışmalara bir an önce başlanılacağını basın aracılığı ile duyurmuştu ("Vali'nin Dün," 1938). Kırdar, görevde bulunduğu süre boyunca basını en etkili kullanan siyasilerden biri olarak bütün icraatlarını aylık halde basına duyurmayı bir alışkanlık haline getirmiştir.

Göreve gelir gelmez imar faaliyetlerine hızlıca başlaması, 1939'dan itibaren istimlâk işlerinin artması ve Kırdar'ın Cumhurbaşkanı İnönü'ye olan yakınlığı, kamuoyu ve basının iyice dikkatini çekmeye başlamıştı. Öyle ki Kırdar'ın göreve geldiği ilk ayın hemen hemen her günü gazetelerde onun çalışmaları ve yeni imar planı doğrultusunda nerelerin istimlâk edileceği duyuruluyordu. Anlaşılan o ki basın sadece İstanbul ile ilgili meselelerle değil, valinin özel hayatı ve sağlığı ile de yakından alakalı olmaktaydı. Örneğin ailesini almak ve İstanbul'a taşımak için Manisa'ya gidişi, Manisa'dan dönüşü, Manisa'dan döndükten sonra yolculuk sırasında soğuk algınlığına yakalanması gibi bilgiler bile gazetelerde haber olarak işlenmekteydi. Kısacası valinin her türlü icraatı İstanbul basını için önem taşıyordu. Bu durum Kırdar'ı Cumhuriyet döneminin İstanbul tarihindeki en önemli simalarından biri haline getirmekteydi.

Kırdar'ın İstanbul'da göreve başlamasından kısa bir süre sonra (1939-1945) II. Dünya Savaşı başlamıştı. Savaşa doğrudan müdahil olmasa da olumsuz atmosferinden nasiplenilen Türk ekonomisi ve her an bir Alman teyakkuzunun yarattığı endişe, Türkiye'yi savaş yıllarında pek çok önlem almaya itmştir. Bu önlemler sebebiyle ülke içerisinde oluşan olumsuz hava iç politikada CHP'nin yıpranmasına sebep olmuş ve mevcut ekonomik ortama tepki gösteren halk, Demokrat Parti'yi (DP) büyük bir destek ile iktidara taşımıştır. Bu sebeple diyebiliriz ki İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet dönemi Türk siyasi tarihinin önemli bir kırılma noktasıdır. Savaşa karşı alınan önlemlerden en bilindik olanı kuşkusuz ki karne ile temel tüketim maddelerinin dağıtımıdır. Bilhassa İstanbul basınından savaş yıllarında bu dağıtımlarla ilgili haberlere ulaşmak mümkündür.

Savaş yıllarının Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfi Kırdar, bu büyük kriz döneminde İstanbul gibi kalabalık bir kentin idaresini üstlenerek şehirdeki pek çok hoşnutsuzluğun da doğrudan muhatabı haline gelmiştir. Et, şeker, ekme, tıp sıkıntıları bir yana İstanbulluların bir başka derdi daha vardır.

Kahve! Öyle ki Türkiye'nin altı ay yetecek kahve stoku olmasına karşın kahve stokunun sadece iki ay yeteceğine dair bir söylenti Alman basınında bile yer almıştı (Goloğlu, 2017: 64). Özellikle İstanbul gibi kalabalık bir şehirde bu tip spekülasyonlar karaborsacılığa neden olduğu için halk tarafından tepki ile karşılanıyordu. 1941'de Türkiye'nin yanı başında Batılı devletlerin kavgası sivil katliamlarına yol açarken İstanbulluların kahve hezeyanları karşısında İstanbul Valisi şu açıklamayı yapmak durumunda kalmıştı.

“Vilayet emrine verilen kahve dün teslim alınmıştır. Bu seferki dağıtım yine çekilmiş olarak yapılacaktır. Kahve dağıtımının birkaç günden beri mütemadiyen üzerinde durulan bir mevzuu halini aldığım gördüğüm için size bu mesele hakkında izahat verme ihtiyacını hissettim. Evvela, kahvenin memleket iâşesinde yer tutan ana maddelerimizden olmadığını kabul etmemiz lazımdır... Bu sebeple kanaatimce kahvenin dağıtımı ile ilgili, haklı haksız ve ileri geri konuşmamak lazımdır. Deniliyor ki bazı semtlerde henüz dağıtım başlamamıştır. Adalarda sadece 500 eve dağıtım yapılmış geri kalan 1500 eve yapılmamıştır. Balatta, Yeşilköy'de, Cihangirde evler henüz fişlerini alamamıştır. İstanbul'un bu dağıtımdaki ihtiyacını karşılamak üzere verilecek 1336 çuval kahveden 557 çuvalını aldık. Geri kalan çuvaları da peyderpey teslim etmekteyiz. Ayrıca, evlerine dağıtım yapılan vatandaşlardan bir kısmının çalıştıkları müesseselerden de kahve aldıklarını hatırlatmak isterim. Biz fişlerle aile başına hesap ettiğimiz 250'şer gramla İstanbul'a verilen kahvenin piyasada gizlenmesine mâni olacak ve verildiği kadar kahvenin halkın eline geçmesini mümkün kılacak bir tedbiri kullanmış oluyoruz. Eğer eksik ve içine bir şeyler katılmış kahve hadiseleri varsa, halkımızın buna cesaret edenleri, ait olduğu makamlara şikâyete, her zaman hakkı vardır. Bize herhangi bir şikâyet ulaşmadığına göre içine bir şeyler karıştırılmış veya eksik gramajda dağıtılmış kahve haberlerinin abartı olduğunu düşünüyorum. Bu itibarla, keyfi olan ve ihtiyaç maddelerinden sayılmayan kahve için bu kadar şikâyetçi olunmasından üzüntü duyduğumu belirtirim (“Kahve Tev,” 1941).”

Bu hadiseden yaklaşık bir yıl sonra İstanbul'daki iâşe teşkilatı tamamen belediyeye geçmiştir. Öte yandan savaş devam ettikçe belediyenin gelirleri de düşmekteydi. Tedbirler gereği daha az hayvan kesilmesinden dolayı mezbaha gelirlerinin azalması, hastane giderlerinin ödenemeyecek seviyelere gelmesi, İstanbul içinde ulaşım bedellerinin arttırılmasına neden olmuştu. Tramvay biletlerine iki, arabalara bir kuruş zam yapılmıştı (“Mezbaha Res,” 1942). Bir yandan kentin imarına harcananlar, diğer yanda savaşın ağır ekonomik koşulları günden güne İstanbulluları Cumhuriyet Halk Partisine karşı soğutsa da imar çalışmaları devam ediyordu. Prost Planı¹ kapsamında en dikkat çeken çalışmalar Taksim Meydanı, Gezi Parkı, Dolmabahçe Camii ve İnönü Stadyumunun düzenlenmesiydi.

1930-1935 yılları arasında çıkartılan 1580 ve 1593 sayılı kanunlarla şehirlerin imarı ve planlaması belli kurallara bağlanmıştı (Bayındır, 2007: 48). Esasen, Kırdar dönemindeki hızlı imar çalışmalarının sebebi de bu kanunlardı. Tarihler 9 Aralık 1938'i gösterdiğinde Taksim meydanının yeni planının görevli tayin edilen Fransız mimar M. Gotye kontrolündeki iki uzman mimar tarafından hazırlanmaya başladığı Cumhuriyet gazetesine haber olmuştu (“Taksim Mey,” 1938). Aslında daha 1936'da Mustafa Kemal'in daveti ile Türkiye'ye gelen şehircilik uzmanı Fransız Henri Prost'un İstanbul için önerdiği projeler arasında, Taksim'deki Topçu Kışlası'nın yıkılması² ve onun yerine, Dolmabahçe'den Nişantaşı'na kadar yükselen yeşil alanın bir uzantısı olarak bir gezi parkı yapılması vardı (“İsmet İnönü”, 2016). Ancak Taksim'deki Topçu Kışlası, Maliye Bakanlığına ait olduğu için bakanlık binayı bedelsiz vermek istemiyordu. Lütfi Kırdar ise Yol Yapı Kanunu'nun bir maddesinden faydalanarak, Bakanlar Kurulu Kararı ile Taksim Kışlasını belediyeye almayı başarmıştı (BCA, 30.18.1.2./87.65.10). Yalnız kışlayı yıkmaya karar vermesi yine şiddetli muhalefete sebep olmuştu. Bunun üzerine Lütfi Kırdar, binayı göze görünmeyen arka taraflarından yıktırmaya başlayarak ön cephesine son dakikaya kadar el sürdürmemiş, binanın kalmasına taraftar olanlar da işin farkına varmamıştır. Neticede yıkmaya mâni olmak için Büyük Millet Meclisine binanın korunması hakkında bir önerge vermek durumuna gelindiği zaman kışlanın üç tarafının yıkıldığı ve bir emrivaki karşısında kalındığı meydana çıkarak, müdahalesiz ön cephe de yıktırılmıştır (Ziyaoğlu, 1971: 344; “İsmet İnönü”, 2016). Yıkılan bu alan, kentin merkezinde halkın hizmetine sunulan bir park (“Taksim Gezisi”, “Gezi Parkı”) olarak kullanılacaktı. Taksim'deki bu

parka “İnönü Gezisi” adı verilmesi ve İsmet İnönü'nün heykelinin dikilmesi planlanmıştı (“İstanbul'un İma,” 1941). Lütfi Kırdar'ın İstanbul'un çeşitli yerlerindeki yapılara İsmet İnönü'nün adını vermesi zaman zaman tepki görse de bu durum tek parti iktidarı sürecinde pek de tartışılmaya açık değildi.

İsmet İnönü heykelini Nasyonal Sosyalist rejimden kaçarak 1937'de Türkiye'ye sığınmış ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde Heykel Atölyesi'nin başına getirilen Alman asıllı heykeltıraş Prof. Rudolf Belling yapacaktı. Heykelin yapımı sırasında parkın girişine heykel için bir kaide inşa edilmişti ancak heykelin tamamlanması DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında gerçekleşti. Yeni iktidar da heykeli yerine yerleştirmeden depoya kaldırttı. Kırdar, 1954'de DP'den milletvekili seçildiğinde anıtın niçin yerine konmadığını şu sözlerle açıkladı: “Dünya barışa kavuştuğu zaman heykelin yerine konulması ve açılma töreninin ancak o zaman yapılması uygun görüldüğü için, anıt o mesut günü beklemektedir.” Böylelikle İsmet İnönü'yü at üzerinde tasvir eden heykel 1982 yılına kadar depoda bekletilip³ ölümünden sonra Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde, İnönü'nün Maçka'daki evinin önünde bulunan Taşlık Parkı'na yerleştirildi. Prof. Belling'in yaptığı bir diğer İnönü heykeli de Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin bahçesinde bulunmaktadır (“İsmet İnönü”, 2016).

Prost'un Taksim'den Dolmabahçe'ye inen yol üzerindeki planının bir başka etabı da İstanbullular için modern bir stadyumun inşa edilmesiydi. Eski İstanbul'da futbol maçları çoğunlukla Fenerbahçe ile Taksim'deki Topçu Kışlasının avlusunda yapılırdı (Üzümkesici, 2010: 40). Bu kışlanın avlusunda bulunan eski Taksim Stadyumu, kışla ile beraber yıkıldıktan sonra spor sahası olarak Kadıköy'de “Fenerbahçe”, Beşiktaş'ta ise “Şeref Stadı” kalmıştı. Fenerbahçe Stadı gerçekleştirilecek olan Balkan Oyunlarına ev sahipliği yapacağı için (1935) kısmen de olsa düzenlenmişti. Ancak Beşiktaş'taki stadyum oldukça harap vaziyetteydi.

Aslında yeni stadyum için buranın seçilmesi de şaşırtıcıydı. Prost'un planına göre yeni şehir stadyumunun yapımı için Harbiye Mektebi'nin arkasındaki alanların ve Yenibahçe civarındaki alanın tercih edilmesi gerekmekteydi. Dönemin İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ise bu plana uymayarak yeni stadyumun Dolmabahçe Sarayı'nın karşısındaki alana yapılmasına karar vermişti. Bu kararın ardından çok da geçmeden Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü gelmiş ve Vali Üstündağ görevden alınmıştı. Yeni Vali Lütfi Kırdar hiç vakit kaybetmeden Prost'un planlarını hayata geçirmeye koyulmuş ve söz konusu stadyumun en güzel biçimde inşa edilmesi için uluslararası bir yarışma yapılacağını duyurmuştu. İsmi henüz belirlenmediğinden ağızdan ağza “Dolmabahçe Stadyumu” ifadesi yayılırken Kırdar yarışmanın iptal edildiğini, açıklamış ve Stadyum plânını, İtalyan mimar Vietti Violi'ye yaptırmıştır.⁴ Bu durum Kırdar'ın eleştirilmesine neden olunca, Kırdar bu memnuniyetsizliği giderebilmek adına İtalyan mimarın yanına iki de Türk mimarı (Fazıl Aysu ve Şinasi Şahingiray) yerleştirmiştir (“Dolmabahçe Stad,” 1939; “İstanbul Yol,” 1940). Plan yapılmıştı yapılmasına ama savaş ve demir kıtlığı nedenleriyle inşaata istekli bir müteahhit bulunamamıştı. Zaten Başbakan da duruma pek sıcak bakmamıştı. Bunun üzerine demirin Vilâyetçe teminine karar verilmiş, siparişi yapılmıştı. Neticede Belediyeler Bankası'ndan istikraz edilecek beş milyon liralık tahsisatın bir kısmı Dolmabahçe Stadı'nın inşasına sarf edilebilirdi. Çünkü stadyum uzun vadede çok daha fazla gelir getirecekti. Savaş yıllarında ne gerek var diye çok da eleştiri almasına rağmen nihayetinde inşaatın ihalesi yapılabilmışti. Ancak aksilikler devam etmekteydi. Zira siparişi verilen demirler geldiğinde, İktisat Vekâleti Trakya'daki tahkimat için demirleri orduya devretmişti. Müteahhit de sızlanmaya başlayınca Lütfi Kırdar, bizzat Ankara'ya giderek Cumhurbaşkanının İstanbul'da henüz bir koşu sahası bulunmadığı hakkındaki bir sözü üzerine konuya girip Stadyum meselesini açmıştı. Olumlu cevap aldığını düşünen Kırdar, İstanbul'a döndüğünde demirlerin gelmemesi üzerine Başbakan Refik Saydam'ın bu işe taraftar olmadığını dolaylı da olsa öğrenmişti. Bunun üzerine müteahhide zararı için dava açmasının uygun

olacağını söylemişse de birkaç ay sonra Başbakanın ölümü ve yerine Şükrü Saraçoğlu'nun geçmesi stadyum meselesini yeniden gündeme getirdi ve kendisi de sporcu olan Saraçoğlu stadyumun inşasını uygun gördü ("Dolmabahçe Stad," 1939; "Dolmabahçe Stadının," 1939; Ziyaoğlu, 1971: 354). Nihayet tarihler 19 Mayıs 1940'ı gösterdiğinde gerçekleşen temel atma töreni saat beşte Kırdar'ın nutkuyla başlamıştı:

"Aziz Türk genci; senin isminle anılan bu büyük bayramımızda, bu şerefli yıl dönümünde, sana mahsus en kıymetli mekteplerden birinin temelini atmakla derin bir inşirah hissediyorum. Milli şefimiz stadyumların nasıl telakki ve tarif lazım geldiğini şu veciz cümle ile ifade buyurmuşlardır: 'Türkiye'yi idare edenler; stadyumu en kıymetli mektep gibi her yerde kurmaya çalışacaklardır. Türkiye'nin istikbalini idare edecek olan genç nesil açık havada, açık meydanlarda yetişecektir.' İşte ben de Milli Şefimiz Büyük İnönü'nün stadyumlar hakkındaki bu irşatlarından ilham alarak şehrin asri bir stada ihtiyacı olduğunu anladım..."

Lütfi Kırdar, konuşmasının sonunda: "Dolmabahçe Stadınızın hayırlı olmasını dilerim" demiş ve yeni yapılacak olan bu şehir stadına "İnönü Stadyumu" ismi verilmesine müsaade edilmesini Milli Şef'ten rica ettiklerini, İsmet İnönü'nün de bu ricayı kabul etmesiyle stada "İnönü Stadyumu" adı verildiğini bildirmiştir ("Şehir Stad," 1940). 19 Mayıs 1947 ve Gençlik ve Spor Bayramı gününde İnönü Stadyumu hizmete açılmış ancak 1952 yılında Stadyuma Mithat Paşa adı verilmiştir.

Taksim civarlarındaki Henri Prost tasarımının başlıca öğelerinden bir diğeri Dolmabahçe Camii'dir. Prost, burayı bir Deniz Müzesi olarak planlamış ve projenin en tartışmalı kısmı da burası olmuştur. Zira Ayasofya'dan sonra Dolmabahçe Camii de müzeye çevrilmek isteniyordu. Uzun süren tartışmaların ardından 1947 Mart'ında Dolmabahçe Camisi ile yakınındaki saray kayıkhanesi Deniz Müzesine dönüştürülmek üzere Milli Savunma Bakanlığı'na devredildi (BCA 30.18.1.2./113.21.4). 1947 yılı Mayıs ayında bahçe duvarları sökülerek daha geriye alındı. Ziver Paşa tarafından kaleme alınmış, yazısı devrin ünlü hattatlarından Ali Haydar Efendi tarafından yazılmış kitabe taşı mihrap duvarı ile deniz kenarı arasına taşındı. Dolmabahçe Camii, 27 Eylül 1948 tarihinden 1962 yılına kadar müze olarak kullanıldı. Müzeli materyaller ibadet alanı dışına konulsa da camii, bu tarihten itibaren ibadete kapatıldı. 27 Mayıs 1960 sonrasında askeri yönetim tarafından Yassıada İrtibat Kuruluna verilen camii 1966 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredildi ve tekrar ibadete açıldı ("Dolmabahçe Camii," 2014).

Kırdar, İstanbul'da görev yaptığı süre boyunca şehrin harap haldeki yolları yeniden yapılmış, pek çok yeni yol açılmış, su sıkıntısı giderilmeye çalışılmış, toplu taşıma ve sağlık hizmetleri geliştirilmiş, şehre opera binası, açık hava tiyatrosu, müze ve kütüphaneler kazandırılmış, eski mezarlıklar düzenlenmiş ve Zincirlikuyu mezarlığı açılmıştır. Denilebilir ki Cumhuriyet döneminin İstanbul'u Kırdar ile yeniden hak ettiği bakıma kavuşmuştur.

11 yıl boyunca İstanbul Valilik ve Belediye Başkanlığı'nı yürüten Lütfi Kırdar'ın görevinin önemli bir kısmı II. Dünya Savaşı'na denk gelmiş olmasına rağmen İstanbul'un imarı aksatılmamıştı. Savaşın ardından hem dünyada hem de Türkiye'de bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Savaş sonrası ortaya çıkan demokratikleşme rüzgarlarından CHP'de etkilenmiş, parti içinde hizipleşmeler açığa çıkmış ve Celal Bayar'ın genel başkanlığında DP kurulmuştu (7 Ocak 1946). Bu yeni partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1946 da birden fazla partinin katılımıyla gerçekleşen bir seçim yapılmıştı. Seçime ülke genelinde 6 siyasi parti katılmış ve 465 milletvekilinin 397'sini CHP, 61'ini DP, 7'sini ise bağımsızlar kazanmıştı. Seçim sonuçlarının İstanbul'da üç gün gecikmeyle açıklanması muhalefetin tepkilerine yol açmıştı. Öyle ki Fevzi Çakmak, Beyoğlu seçim kuruluna bir protesto mektubu göndermişti. DP İstanbul il Başkanı Kenan Öner, iktidarın Vali Kırdar'a baskı yapmasından dolayı sonuçların açıklanamadığını iddia ediyordu.⁵ Muhalefetin seçim sonuçlarına hile karıştırılacağı

iddiasına karşılık Lütfi Kırdar, sorunun sandık sayısının fazlalığından kaynaklandığını açıklıyordu. Ortalıkta Kırdar'ın istifa edeceğine dair söylentiler dolaşıyordu. Nihayetinde sonuçlar açıklandığında İstanbul'dan DP 18, CHP 5, Bağımsızlar 3 milletvekili çıkartmıştı ("Seçim Her," 1946). Bu sonuçta Kırdar'ın tarafsız tutumunun da etkili olduğu, İngiliz İstihbarat belgelerine not olarak düşülecekti (TNA FO 371/15376/240569).

1946 seçimlerindeki bu kargaşalı ortamdan sonra yaklaşan 1950 seçimleri öncesi, bir iddiaya göre hükümet, İstanbul'daki DP'ye yakın üst düzey bazı memurların görevden uzaklaştırılmasını istiyordu. Bu durumdan pek de hoşlanmayan Vali Kırdar'ın birde daha önceden arasının açılmış olduğu Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin kabineye dahil olması ile şansızlığı artmıştı. Bazı gazete ve dergilerin Kırdar aleyhinde sütunlar doldurmaya başlaması durumu daha da kötü bir hale sokuyordu. 1949'da İstanbul'daki görevinden alınıp Büyükelçi olarak Stockholm'e yollanması düşünüldüncce İstanbul gazetelerinin önemli bir kısmı bu duruma karşı çıkan yazılar yayınlamıştı. Kırdar, o zaman yazılan yazıları "Evlâtlarına bırakacağı en kıymetli miras" olarak değerlendirmişti (Ziyaoğlu, 1971: 363).

En nihayetinde Lütfi Kırdar, Ekim 1949'da İstanbul Halkına veda etmişti. İstanbul'un yeni Vali ve Belediye Başkanı Ord. Prof. Fahreddin Kerim Gökay olmuştu. Bu ayrılış, Lütfi Kırdar için bir son değil, yeni bir siyasi başlangıç olmuştu. Stockholm Büyükelçiliği'ne atanan Kırdar, bu görevine gitmemiş, 1949'un Aralık ayında yapılan ara seçimlerde CHP'nin Manisa Milletvekili olarak yeniden meclise girmişti. Bu görev onun CHP'deki son vazifesiydi. Tarihler 2 Şubat 1954'ü gösterdiğinde Kırdar'ın CHP'den istifa ettiği haberleri gazetelerden duyurulmuştu. Kırdar, bu istifasına sebep olarak parti teşkilâtı ile aralarında uzun zamandan beri devam eden ihtilafın son günlerde artmasını göstermiş ve daha fazla detay vermeyeceğini belirtmişti ("Dr. Lütfi Kırdar C," 1954). 1954'de İstanbul'dan bağımsız olarak seçilen Kırdar, kısa bir süre sonra tamamen DP kadrolarına geçecekti.⁶ İnönü'ye şahsi yakınlığıyla da bilinen Kırdar'ın rakip partiye transferi CHP tarafından hiç de hoş karşılanmayacaktı (Yılmaz, 2010: 546).

1957 yılına gelindiğinde Türkiye'deki siyasi koşullar iyice zorlaşmış, ekonomik sıkıntılar artmıştı. 1954 ve 1956 yıllarında Basın Kanunu'nda yapılan düzenlemeler basında yer alacak herhangi bir eleştiriyi suç kapsamına alınmıştı (Doğaner, 2013: 26). 1957 yılında Seçim Kanununda yapılan küçük değişikliklerin muhalefet kanadının hareketlerini kısıtladığı bir ortamda seçimler yapılmış, seçim sonuçları daha oy verme işlemi bitmeden Fatin Rüştü Zorlu'nun müsaadesiyle radyodan açıklanmıştı (Asker, 2014: 137). Bunun tartışmaları bitmemişken yeni kabine, TBMM'de değil de ilk olarak Anadolu Ajansı kanalıyla ilân edilmişti (Toker, 1958: 15). Menderes, yeni kabinesinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili koltuğuna Lütfi Kırdar'ı seçmişti (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 1119).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Kırdar'ın göreve geldiği zaman oldukça sıkıntılı bir dönemden geçiyordu. Zira Türkiye ekonomisi 1954 yılında başlayan ve 1957-1958 sürecinde had safhaya varan bir ekonomik krizin içerisindeydi. Bu kriz ortamında ilaç bunalımı da ortaya çıkmıştı. Kırdar yerli ilaç sanayininin gelişmesi için girişimlerde bulunsa da ekonomik yetersizlikler nedeniyle başarı sağlanamamıştı. Ayrıca Türkiye'de cerrahi aletler, laboratuvar malzemesi, elektronik cihazlar darlığı da yaşanıyordu. Öyle ki gözlük cam ve çerçevesi sıkıntısı mevcuttu. Gözlükçüler malzeme yetersizliğinden sadece gözlük tamirciliği yapar hale gelmişlerdi. Kırdar, bakanlık makamına oturur oturmaz ilk iş olarak müzmin bir dert halini alan ilâç meselesini halledeceğini ifade (Toker, 1958: 16) etmesine rağmen DP döneminin kendisinden önceki Sağlık Bakanlarında da olduğu gibi sağlık alanında reform denilebilecek kayda değer bir gelişme yaşanmadı. Denilebilir ki Kırdar'ın siyasi vazifeleri içerisinde en sönük geçen

süreci Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yıllarına denk gelmiştir ve şüphesiz ki bu durumda ülke ekonomisinin gitgide bozulması ve artan siyasi gerilim etkili olmuştur.

Ancak belirtmek gerekir ki Kırdar'ın bakanlığı sırasındaki bir icraatı Cumhuriyet tarihinde bir dönemi kapatıp başka bir dönemi açan büyük bir olayın nedenleri arasındadır: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi.

1959 yılı Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkilerin iyice gerginleştiği bir yıldır. Gerilimin nedeni DP'nin değişen mali politikasını hoş görmeyen Amerika'nın, Türkiye'ye kredi vermeyi reddetmesi, yaşanan bu gelişme üzerine Türkiye'nin kredi için Sovyetler Birliği ile temaslara başlamasıydı. Kırdar'ı bu konuda ön plana çıkartan neden ise onun, Sovyetler Birliğine gidip kredi talep edecek heyetin başkanlığını yapıyor olmasıydı.

Heyetin başkanlığına Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun değil de Lütfi Kırdar'ın seçilmesi ise tamamen Kırdar'ın mesleği ile ilgili bir durumdur. Kırdar, tecrübeli ve tanınan bir diplomattı, ayrıca heyet Sovyetler Birliği'ndeki bir tıp konferansına katılmak için gidecek bu sırada devlet adamları ile görüşülecekti. Böylelikle hem içeride hem de dışarıda "Türkiye'nin eksenini komünizme mi kayıyor" haberleri gündeme gelmeyecekti ("Menderesi Nat," 2012).

O sıralarda, Büyükelçilik ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu Danışmanlığı yapan Üner Kırdar, babası Lütfü Kırdar'ın Moskova görevini kabul ettiği akşamı şu şekilde aktarmıştır.

"Akşam işten eve geldiğimde, evde bir hareketlilik vardı. Annem ve hizmetliler evde telaş halinde koşturuyor, babam sağa sola yapılması gerekenleri anlatıyordu. Fatin Rüştü babamı aramış, Sayın Başbakan'ın kendisiyle görüşmek istediğini iletmişti. Babam derhal hazırlanıp, Başbakanlık konutuna gidebileceğini söylemişti. Zorlu, buna gerek olmadığını belirtmiş, Başbakan yani Menderes evimize misafir olmayı tercih etmişti. Babam bizi üst kata gönderdi. Alt katta yalnız onlar kalmıştı. Babama Ankara'nın en iyi profesörlerinden oluşan bir heyetle Moskova'ya bir tıp kongresi için gideceğini ve bu sırada da ülkenin ihtiyacı olan sermaye için devlet yetkilileri ile görüşeceğini söylemişlerdi. Babam memnuniyetle kendisine verilen bu görevi kabullenmiş ve birkaç gün içinde hazırlıklarını tamamlayıp, heyetle birlikte Moskova'ya gitmişti. Orada Stalin'in mezarını ziyaret etmişler, babam soğuktan kalp spazmı geçirmiş...("Menderesi Nat," 2012)."

24 Aralık 1959'da Türkiye'ye dönen Kırdar, 22 yıl aradan sonra Sovyetler Birliği'ne yapılan ziyaretten memnun ayrıldıklarını ve Sovyet Sağlık Bakanı'nın da ilkbaharda Türkiye'ye geleceğini basına bildirmişti. Bu ziyaret Kırdar'ın Türk siyasetine son hizmeti olmuştu. Askeri darbeden bir ay önce Başbakan Adnan Menderes'te, Moskova'ya gideceğini açıklamış olsada bu ziyaret gerçekleşemeyecekti (Soğuk, 2019: 191).

Türkiye'de 1960'a gelindiğinde ekonomik koşullar zorlaşmış, siyaset sertleşmiş, halk bizzat hükümet eliyle cepheleştirilmişti. Meclis toplantılarındaki kavgalar, Tahkikat Komisyonunun kurulması, basın, akademinin ve ordunun mevcut durumdan gitgide rahatsız olmasına neden olmuştu. Demokrat Parti Hükümeti'nin artan baskıları neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subay, emir komuta zincirine uygun olmadığı halde 27 Mayıs 1960'da yönetime el koymuş ve siyasi faaliyetleri durdurmuştu. Başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve kurmayları tutuklanmıştı.

Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar ise 27 Mayıs'tan dört gün önce istifa etmiş ama dilekçesi işleme konulmadığı ("Yassıada Yük," esas no: 1960/4) için Yassıada'da "Yüksek Adalet Divanı" önünde, Anayasayı ihlâl ("Yassıada Yük," esas no: 1960/1; BCA.10.9.0.0/32.96.1), İstanbul ve Ankara olayları ("Yassıada Yük," esas no: 1960/4), haksız kazanç elde etmek (BCA. 10.9.0.0/262.803.8) gibi davalardan yargılanmıştır.

Mahkemedeki ifadesinde, olaylar sırasında tedavi maksadıyla Avrupa'ya gitmiş bulunduğunu, yurda döndüğünde Üniversite olaylarını öğrendiğini, bu yüzden ikinci defa kalp krizi geçirdiğini ve sıhhati de bozuk olduğu için istifaya karar verdiğini, Adnan Menderes'in seyahati dolayısıyla istifa mektubunu ancak 24 Mayıs günü teslim edebildiğini söylemiş ve eklemiştir:

“Yaşım 71’i geçmiştir. Siyasetten çekilmeğe karar verdim. Adnan Menderes bana iltifat etti. Yanından ayrılırken, yerime bir başka arkadaş buluncaya kadar istifamı ifşa etmememi söyledi. Yerime bir arkadaş getirilmesini beklerken 27 Mayıs inkılabı oldu ve beni buraya yolladılar. Hâlbuki ben istifa etmiştim. Kararnamedeki olaylarla maddî ve manevî bir alâkam yoktur. Buraya getirilişimi kaza ve kader cilvesi olarak görüyorum. Bütün bunları şunun için söylüyorum: Huzurunuzda ikinci bir defa ya gelirim, ya gelemem”

Mahkeme başkanının sorusu üzerine Adnan Menderes, Kırdar'ın söylediklerinin doğru olduğunu beyan etti...

Başkan, bunun üzerine Menderes’e istifayı neden işleme koymadığını sordu ve ekledi: “Kırdar, Eğer istifamı ilân etmiş olsaydı, huzurunuzda sorumlu bir Bakan olarak değil, bir Milletvekili olarak bulunacaktım diyor. Fahiş bir hata...” Adnan Menderes ise hâdiselerin gelişmesini beklediğini, bu yüzden istifayı ilân etmediği cevabını vermişti (“Yassıada Yük,” esas no: 1960/4).

Kırdar, mahkeme salonunda kendisine sorulan sorulara cevap verirken tam on bir yıl Vali ve Belediye Başkanlığında bulunduğunu, 1949 da yapılan ara seçimlerde CHP Manisa Milletvekili seçildiğini, 1950 de yine CHP’den adaylığını koyduğunu, fakat kaybettiğini ifade ederken “Müsaade buyurursanız oturayım” dedi, önündeki parmaklığı tutmak istedi ve iskemleye yığıldı (“Yassıada Yük,” esas no: 1960/4). Kendisinden önce Tevfik İleri'nin su içtiği bardak sandalyeden düşerek kırıldı. Kırdar'ın gözlüğü de bu arada yere düşüp parçalandı. Adnan Menderes süratle yerinden fırlamış ancak olduğu yerde hareketsiz kalmıştı. Fatin Rüştü Zorlu : “Doktor, doktor” diye bağırması, Medenî Berk ile Hayrettin Erkmen ise, eski kabine arkadaşlarının yardımına koşmuştu. Celâl Bayar, soğukkanlılıkla bu yaşananları izlemekteydi. Öte yandan askerî doktorlar, derhal müdahalede bulundu. Sedyeye konan Kırdar, duruşmayı takip eden oğlu Erdem Kırdar'ın gözyaşları arasında ambulansa ve oradan da askerî hastaneye nakledildi. Bu beklenmedik olay, salonda bulunanların da sinirlerini etkiledi, öyle ki dinleyici sıralarında bulunan kadınlardan bazıları baygınlık geçirdi (Ziyaoğlu, 1971: 376).

İstiklal Harbi'nde milli ordu camiası içinde geçen hizmetlerinden dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen Kırdar, 1957 seçimlerinden sonra kabinede vazife kabul ettiği (Kabinenin ortak sorumluluğu esası nedeniyle) ve uzun zaman çekilmediği için doğrudan doğruya ilgisinin bulunmadığı “İstanbul ve Ankara olayları” davasındaki sorgusu sırasında 17 Şubat 1961’de kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti (BCA 10.9.0.0 32.96.1). Dr. Lütfi Kırdar'ın cenazesi iki gün sonra, kendi yaptırmış olduğu Şişli Camii'nden olaylı bir şekilde kalktı (Bardakçı, 2013).

Ölümünün ertesi günü yayınlanan gazetelerde bir gün önceki hazin bitiş birinci sayfalardan kalın siyah puntolarla bildiriliyordu. Ancak asıl hadise cenaze töreninde yaşanmıştı. Şişli Camisine gelen bir grup, cenazeyi ailesinin ve törendeki kalabalığın elinden almaya, tekbir sesleriyle cenazenin arabaya konulmasını engellemeğe çalışmış, Şişli tramvay deposu önünden Zincirlikuyu Mezarlığı yönünde tabutu götürmeye başlamışlardı. Mezarlığa varıldığında güvenlik görevlileriyle grup arasında arbede yaşanmış, grubun bir kısmı Emniyet Müdürlüğüne götürülmüş, tören Zincirlikuyu Mezarlığında son bulmuştu. Vali Refik Tulga Emniyet Müdürlüğünden ayrılırken şunları söylemişti: “25 sayılı Kanun gereğince hareket edilerek dini sokağa düşüren 17 kişi nezarete alınmıştır. Bunlar hakkında takibat açılacak ve hâdisede tahrik olup olmadığı araştırılacaktır (“Kırdar'ın Cen,” 1961).”

Kırdar'ın oğlu Üner Kırdar, babasının cenazesinde yaşananları 2010 yılında 27 Mayıs darbesinin ele alındığı bir sempozyumda şu sözlerle anlatmıştır:

“Büyük kalabalıkla Zincirlikuyu Mezarlığı'na geldik. Mezarın başında babamı tam gömmeye hazırlanırken arkamızdaki kalabalık dalgalandı. ‘Vali Paşa geliyor’ dediler. Gelen 27 Mayıs askeri darbesinin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı General Refik Tulga idi. Herhalde başsağığına geliyor diye düşündük. Paşa öfkeyle mezarın başına geldi. ‘Nerede bunun oğulları’ diye sordu Ağabeyim Erdem Kırdar benden daha uzun boylu olduğu için onu gösterdiler. Ağabeyimi yakasından tutup silkeledi. Birkaç hakaretin ardından yanındaki askerler ağabeyimi bir askeri araca bindirip götürdüler. Gözaltına alınmıştı. Endişe içinde, babamı gömdük. Kalabalık da hızla dağıldı (‘Darbenin Paş,’ 2010).

Cenaze töreninde yaşanan hadiseleri aktaran gazetelerde genel olarak “bir grup yobazın” cenaze törenini karıştırmak istediği ancak başarısız oldukları kaleme alınmıştı. Dünya Gazetesinde yazan Bedii Faik'in ise şu satırları hem Üner Kırdar'ı doğrulaması hem de Erdem Kırdar'ın neden gözaltına alındığını açıklığa kavuşturuyordu.

“...Lütfi Kırdar'ın oğlu, iyi yetişmiş, politikamın daima dışında kalmış bir gençtir. Böyle olmayabilirdi ve demek babasının tabutunu saran yobaz dalgasını yatıştırmağa çalışacak yerde, maazallah kıskırtmayı fırsat bilecek bir tip olurse imiş pek çok başa gelmedik kalmayacak ve bir küçük basiretsizlik yüzünden kim bilir ne tatsızlıklar çıkacakmış...(Ziyaoğlu, 1971: 384).”

Cenaze sırasında gözaltına alınan Erdem Kırdar ertesi gün “hata yapıldığı” söylenerek serbest bırakıldı (Bardakçı, 2013). Olay çıkartanlardan yedi kişi “irticacı oldukları” gerekçesiyle tutuklandı.

Lütfi Kırdar'ın, ölümünden üç gün önce ailesine göndermek için kaleme aldığı son mektubundaki satırları kırgınlığını fazlasıyla yansıtacaktı. (14 Şubat 1961)

“Muhterem eşim, aziz oğlum: İnşallah hep iyisiniz. Ben de iyiyim. Şimdi şu mektubu yazdıktan sonra hazırlanarak vazifeye gideceğim ‘Vazife’ diyorum, çünkü yazdığınız gibi kabul etmek lâzım. Bu da hizmetlerimizin bir hesap vermesi... Hayırlısı, Allahtan'dır. Hakikaten vicdanen çok huzurluyum, çok rahatım, çünkü hayatımda daima yalnız dürüst değil, aynı zamanda feragatle çalıştım. Bu sıkıntılarıma kadere atfediyorum. Ne olacaksa olsun. Siz de üzülmeyin. Görüşmek için müracaat ettiniz mi? Sizi bir defa daha olsun görmek istiyorum. Bizim Faik Kırdar'dan hiçbir şey yazmadınız. Sıhhati nasıldır? Operim. Dr. Lütfi Kırdar (Bardakçı, 2013).”

Sonuç

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde doktor olarak görev yapan Kırdar II. Dünya Savaşı'nda İstanbul gibi önemli bir şehrin idareciliğini üstlenmiş ve siyasi kariyerinin en parlak dönemini yaşamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra gözler Ankara'ya çevrilmiş ve İstanbul neredeyse kaderine terk edilmiştir. İstanbul'un yeniden hatırlanması Kırdar'ın idareciliği dönemine denk gelmektedir (1938).

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul için ilk planlı geniş çaplı imar çalışmaları 1800'lerin başında Helmuth von Moltke tarafından gerçekleştirilmiştir. Moltke planındaki en göze çarpan özellikler binaların ahşaptan kagire dönmesi ve İstanbul'un bir Avrupa kenti görünümüne kavuşmasıdır. Çünkü o yıllarda yangın İstanbul'un en büyük problemlerden biridir. 1856'ya gelindiğinde İstanbul'da Aksaray semti neredeyse tamamen yanmış ve İtalyan mühendis Storarı'nın hazırladığı plan uygulamaya konulmuştur. 1880'lere gelindiğinde İstanbul için Fransız mimar Joseph Antoine Bouvard tarafından daha geniş ölçekli planlar yapılmış olmakla beraber ekonomik nedenlerle hayata geçirilememiştir. Kısacası denilebilir ki İstanbul'da büyük ölçüde hayata geçirilen ilk imar planı Lütfi Kırdar'ın Valilik yıllarına denk gelen Prost Planıdır. Bu planın izlerini günümüzde İstanbul'un Üsküdar, Taksim, Beyazıt, Galata,

Eminönü semtlerinde görmek mümkündür. Prost Planı ve Kırdar eleştirilmiş olsalar da İstanbul için bir iade-i itibar dönemi yaşanmıştır. Prost Planı ve uygulayıcısı Kırdar'ın en çok eleştirildiği nokta ise istimlak meselesidir. Oysa ki kentin caddelerinin genişletilebilmesi için zaruri olan bu çalışmalarda olabildiğince az istimlak yapılacak şekilde çalışılmıştır. Plana getirilen bir diğer eleştiri de planlamada estetik kaygıların daha baskın olduğu sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm üretmediği yönündedir. Oysaki dönemin uygulamalarına bakıldığında aydınlatmadan kanalizasyona, toplu konut yapımından temiz suyun daha fazla yere ulaştırılmasına kadar pek çok alanda ciddi ilerlemeler gerçekleşmiştir.

Kırdar'ın İstanbul Valilik ve Belediye Başkanlığı görevine denk gelen bir diğer önemli olay da İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki karne uygulamasıdır. Ekonomik olarak çok zor bir sürecin yaşandığı savaş ortamında İstanbul'un ihtiyaçlarına neredeyse ara verilmemiştir. Avrupa'daki pek çok yerleşim yerinin harabeye döndüğü yıllarda İstanbul'daki imar çalışmalarının devam ediyor olmasının ekonomik boyutu oldukça eleştirilmiştir. Bunu çok da önemsemeyen Kırdar; ulaşım, kanalizasyon, aydınlatma, sağlık, sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilebilmesi için yoğun bir mesai harcamıştır. Kırdar'ın bu çalışmaları ölümünden yıllar sonra halen gündeme gelmektedir. (Özellikle Taksim'in 1940'lardaki çalışmaları değişen görünümü 2000'li yıllarda Taksim yenilenirken en çok tartışılan konulardan biri olmuştur.)

Lütfi Kırdar, uzun süre CHP'de görev aldıktan sonra 1946 seçimlerindeki demokratik tutumu nedeniyle partisi ile arası açılmış 1950 seçimleri öncesinde adeta görevinden uzaklaştırılmıştır. Buna rağmen CHP kadrolarında yer almayı sürdüren Kırdar'ın DP'ye tamamen geçişi 1955 yılında olmuştur. DP içerisinde çok da etkin bir rol üstlenemeyen Kırdar Adnan Menderes'in son kabinesine Sağlık Bakanı olarak girmiştir. Bu görev sırasında, uzun yıllardan sonra Rusya'ya giden ilk Türk heyetinin başında yer alması dikkat çeken son resmi vazifesi olmuştur.

Gönüllü olarak Balkan Savaşlarına katılarak başladığı yolculuğu, Sağlık Bakanı olarak Yassıada'da geçirdiği kalp krizi ile sonlanan Lütfi Kırdar'ın çalışmaları cumhuriyetin yaklaşık olarak ilk 40 yıllık kesitinden yansımalar taşıması bakımından oldukça önemlidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: Türkiye'deki modern belediyeçilik anlayışının oluşmasının bir kesitidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: Çok partili siyasi hayata geçişin bir kesitidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de yaşanan hadiselerin bir kesitidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: Türk Demokrasi Tarihi'nin bir kesitidir.

Açıklamalar

1 Atatürk, daha modern, hijyenik ve güzel bir İstanbul için, iyi bir eğitim almış, deneyimli bir kariyere sahip, batı ve doğu kentsel dokusuna hakim, farklı kültürlerle aşina, önceden İstanbul ve Türkiye'yi bilen bir tasarımcı olan Henri Prost ile çalışmayı uygun görmüştü (Akpınar, 2010: 6).

2 1803-1804 yıllarında Kapıkulu topçu ocağı olarak inşa edilen Topçu Kışlası, Cumhuriyet döneminde çevresinde eğlence yerleri, gazino ve kır bahçesi bulunan, futbol ve binicilik yarışmalarına ev sahipliği yapan bir stadyum olarak hizmet vermekteydi.

3 Hürriyet gazetesinin haberine göre heykel parçalanmış vaziyette bir barakada çürümeye terk edilmişti ("İnönü Heyk," 1973).

4 Kırdar daha Manisa Valiliği döneminde İtalyan Mimar Vietti Violi ile çalışmıştı. Bu sebepten bu ismi seçmiş olabilir. (İnan, 1986: 180).

5 Kenan Öner'in bu iddiasını Ahmet Emin Yalman hatıralarında şu sözleriyle desteklemiştir: “Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul’da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cahit Toydemir, General Refet Bele ve Hüseyin Cahit Yalçın’ın çıkarılması ve Demokrat Parti’ye ancak on sekiz kişilik bir yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmaması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?” A. Emin Yalman, Lütfi Kırdar’a hak verdiğini, o zamanki hava içinde her şeyin olabileceğini düşündüğünü, kendisinin de “durumun asgari zararlar kurtarılması” yönünde görüş bildirdiğini yazmıştır (Akandere, 2010: 13).

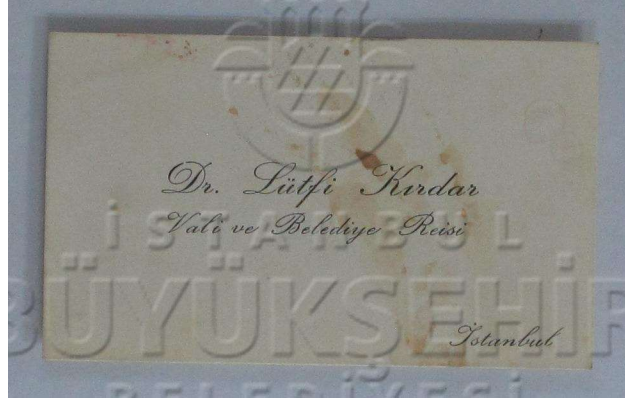
6 “Kırdar’ın DP kariyeri tam olarak 1955 yılında başlamıştı. O yılın ilk günlerinde çok uzun boylu, koyu esmer tenli bir adam, Başbakanlık binasına gelmişti. Mütecessis görünüyordu. Doğruca ikinci kata çıkmış ve Hususi Kalem Müdürünün odasına girmişti. Esasen önceden randevu verilmişti. Başbakanın kendisi ile görüşmek istediği bildirilmiş, fakat ne hakkında görüşüleceği söylenmemişti. Derhal huzura kabul edildi. Menderes, uzun boylu adamı gayet candan karşıladı, hal-hatır sordu, Başbakan, mültefit ve neşeliydi, bir türlü sadede gelmiyor ve karşısındakini merak içinde bırakıyordu. Derken zile bastı ve içeri giren memura hitaben ‘Beyefendinin imzalayacağı bir kâğıt vardı, nerde o?’ dedi. Dikdörtgen şeklinde katlı olan kâğıt derhal bulunup getirildi ve Menderese verildi. Menderes de mütebessim bir çehre ile kâğıdı muhatabının önüne bıraktı. Uzun boylu adam kâğıda baktı. Bu, kendi adına doldurulmuş bir DP azalık beyannamesi idi. Sadece imza yeri açıktı. Menderes ‘İmzalanması da epey gecikmişti’ şeklinde konuştu ve kendisine bir dolmakalem uzattı. Uzun boylu adam şaşırmıştı. Tereddüt ediyordu. Menderesten kalemi alırken eli titremişti fakat fazla da mukavemet edemedi ve kâğıdı imzaladı. Hususi Kalem Müdürü kâğıdı alıp odayı terk etti. Azalık talepten, Genel Merkez tarafından DP İstanbul İl İdare Kuruluna taahhütlü olarak uçak postası ile gönderildi. İşte, kurulduğu tarihten 1953 yılına kadar CHP saflarında kalan Dr. Lütfi Kırdar’ın DP ye intisabı böyle oldu.” (Toker, 1958: 15).

Kaynakça

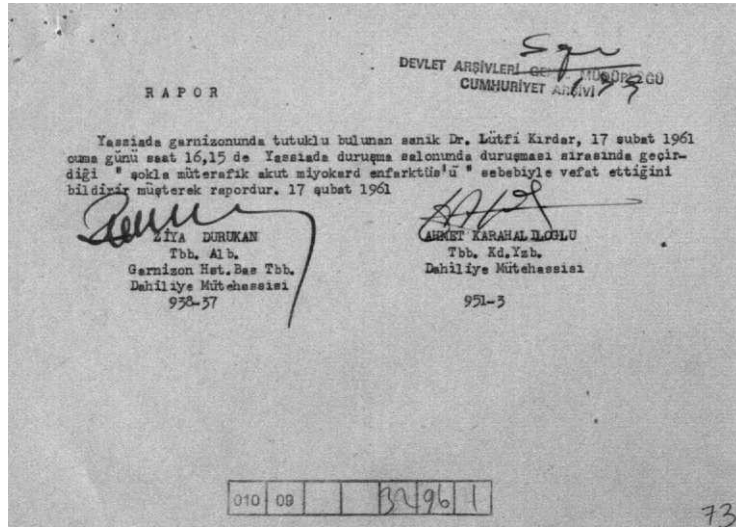
- Akandere, O. (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76), 1-26.
- Akpınar, İ.Y. (2010). İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı. E.Ergut, B. İmamoğlu (Ed.), *2000’den kesitler II: Cumhuriyet’in Mekanları/Zamanları/İnsanları*, Doktora Araştırmaları Sempozyumu Kitabı (ss. 107-124) içinde. Ankara: ODTÜ.
- Akşam, Gazete kupürü, “Dolmabahçe Stadi”, (1939, 5 Mart) ; “Dolmabahçe Stadinin maketi tadil edilecek”, (1939, 10 Haziran) ; “Seçim her tarafta neticelendi”, (1946, 24 Temmuz) ; “Şehir Stadinin temeli atıldı”, (1940, 20 Mayıs).
- Altınışık, B. (2015). Henri Prost. *Türk Mimarisinde İz Bırakanlar* içinde (ss. 469-479). Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Asker, A. (2014). DP’nin Radyoyu İktidar Aracı Yapması: 1957 Seçim Sonuçlarının Radyo Aracılığıyla Erken Yayınlanması. *İletişim: Araştırmaları*, 12(1), 125-157.
- Bardakçı, M. (2013, 16 Haziran). Gezi Parkı’nı inşa eden Lütfi Kırdar’ın zindandan ailesine yazdığı son mektup. Haber Türk, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci-adresinden-erisildi>.
- Britanya Ulusal Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı : TNA FO 371/15376/240569.
- Cumhuriyet Devrinde İstanbul. (1949). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Cumhuriyet, Gazete kupürü, “Yeni Valiler”, (1936, 10 Ekim) ; “Lütfi Kırdar kimdir ?”, (1938, 1 Aralık) ; “Turgutlu’da yeni parti ve Halkevi binaları”, (1938, 6 Aralık) ; “Valinin dünkü tetkikleri”, (1938, 7 Aralık) ; “Lütfi Kırdar’ın dünkü tetkikleri” ; “Taksim Meydanı’nın Planı hazırlanıyor”, (1938, 9 Aralık) ; “Kahve tevziatı hakkında

- çıkarılan dedikodular”, (1941, 11 Temmuz) ; “İstanbul’un imarı”, (1941, 5 Kasım) ; “Mezbaha resmine, tramvay ücretlerine bir miktar zam yapılacaktır” (1942, 6 Ağustos) ; “İstanbul’un susuzluğu giderilecek”, (1948, 5 Kasım).
- Daver, A. (1944). *Dünkü Bugünkü Yarınki İstanbul*, İstanbul: Belediye Matbaası.
- Doğaner, Y. (2013). *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Goloğlu, M. (2017) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güzelleşen İstanbul. (1944). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Haber Türk, Gazete kupürü, “Menderes’i NATO astırdı”, 28 Mayıs 2012.
<http://www.dunyabulteni.net/haber/311877/dolmabahce-camii-de-muzeye-cevrilmisti>.(E.T. 24.01.2018)
<http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/takvim-2016/125-ekim/3390-tarihte-bugun-14-ekim>.(E.T. 24.01.2018)
- Hürriyet, Gazete kupürü, “İnönü heykelini parçalanmış ve başsız olarak bulduk”, (1973, 30 Aralık).
- İnan, M. R. (1986). *Bir Ömrün Öyküsü I*, Ankara: Öğretmen Yayınları.
- İstanbul il ve Belediyesi 8 Yılda Neler Yaptı 1939-1946. (1947). İstanbul: Belediye Matbaası.
- Milliyet, Gazete kupürü, “Dr. Lütfi Kırdar CHP’den istifa etti”, (1954, 02 Şubat) ; “Dr. Lütfi Kırdar’ın bir matbaacı aleyhine açtığı dava” (1950, 04 Kasım) ; “Necip Fazıl mahkum oldu”, (1952, 14 Ağustos) ; “Kırdar’ın cenazesi dün hadiselikalktı”, (1961, 20 Şubat).
- Radikal, Gazete kupürü, “Darbenin paşası ve Lütfi Kırdar”, (2010, 25 Mayıs).
- Soğuk, O. (2019). *Efsane Vali*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Son Telgraf, Gazete kupürü, “İstanbul yolları”, (1940, 18 Eylül).
- Tbmm, (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)*. (hazırlayanlar: İ. Neziroğlu, T. Yılmaz), Ankara: TBMM Basımevi.
- Toker, M. (1958). Yurtta Olup Bitenler. *Akis*, 12(198), 14-22.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: BCA, 10.9.0.0/32.96.1 ; BCA, 10.9.0.0/262.803.8 ; BCA, 30.11.1. /156.29.15; BCA, 30.18.1.2./87.65.10 ; BCA, 30.18.1.2./113.21.4 ; BCA, 030.18.01.2./85.99.16.
- Uluskan, S. B. (2007). Atatürk Döneminde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yansımaları (1936-1939). *Erdem Dergisi*, 16(48), 109-155.
- Üzümkesici, T. (2010). *Taksim Topçu Kışlası ve Yakın Çevresinin Tarihsel Dönüşümü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Vatan, Gazete kupürü, “Çok hayırlı bir müessese açıldı”, (1941, 12 Ekim).
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Anayasayı İhlal Davası (esas no: 1960/1) ; İstanbul ve Ankara Olayları Davası (esas no: 1960/4)*.
- Yeni Sabah, Gazete kupürü, “Lütfi Kırdar giderse”, (1949, 24 Ağustos).
- Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri Ve Siyasi Sonuçları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 541-551.
- Ziyaoğlu, R. (1971). *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Ekler

Ek 1: Lütfi Kırdar'ın Kartviziti. Kaynak: Muhsin Ertuğrul Evrakı Atatürk Kitaplığı

Ek 2: Yassıada'daki ölümü üzerine. Kaynak: BCA 10.9.0.0 32.96.1

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŐIVI

17608

ANKARA
/ 194

T. C.
M. M. V.
Zat İşleri Dairesi
Şube Kısmı
Sayı: İstanbul Vali ve Belediye Reisi Dr. Lütfü Kırdar'ın
Evrak: İstiklâl Madalyası ile taltifi hakkındaki kararname.

İlişigi

1- İstiklâl harbinin başlangıcında muntazam Ordu birliklerinin henüz kurulmadığı ve askerî sâhî teşküllerin mevcut olmadığı bir tarihte; Kızılay teşkilatının, Millî kıt'alar için en büyük yardım temin edecek surette tesis edildiği ve bu suretle Millî kuvvetlerin seferî sâhî teşküllerini yerine kâim olmak gibi tamamen Askerî bir Mahiyet arzettiği sabit bulunmasına;

2- Millî Ordu Camiası içinde vazife gören Kızılay teşkilatının bir kolu olarak Nazilli ve Aydın Cepheslerine gelen Beğinci imdadı sâhî hey'etinin başında bulunan halen İstanbul Vali ve Belediye Reisi Dr. Lütfü Kırdar'ın mezkur cepheslerde şahsî teşebbüs ve çok gayyurane çalışma neticesi olarak vücuda getirmeye muvafak olduğu muhtelif hastahanelerde Ordu birliklerine ve Millî kuvvetlere mensup bir çok yaralı ve hasta askerlerin tedavisi yapıldığı ve Askerî ve Millî kuvvetlerin bir teşkili sayılan işbu hastahanelerde Dr. Lütfü Kırdar'ın Vatani hizmet ve vazife vecibelerini bizzat tamamen ve aynen mensubiyini Askeriye gibi ifa ettiği ve İstiklâl harbinin sonuna kadar bu vâdide pek büyük hizmetlerinin geçtiği tahakkuk eylesine binaen, 869 sayılı Kanuna tevfikân İstiklâl madalyası ile taltifi tensip kılınmıştır.

3- Bu Kararın Hükümünü İcraya M.M.Vekili Memurdur.

28 Eylül 1942

Reisicumhur

Lütfü Kırdar

Başvekil. M. M. Vekili.
E. Şevket *Ol. B. Aktunç*

030 11 1 156 29 15

Ek 3: İstiklal Madalyası alması ile ilgili kararname. Kaynak: BCA 030.11.1.00/156.29.15.3